

SZEMLE

Mezey László: DEÁKSÁG ÉS EURÓPA

IRODALMI MŰVELTSÉGÜNK ALAPVETÉSÉNEK VÁZLATA

Horváth János „megrendítő szépségű” három kötete, majd Kardos Tibor vállalkozása, a középkori poézis magyarországi visszhangjának „tényekben vagy lehetőségekben” megkísérelt bemutatása után sokat tett Árpád-kori irodalmunk feltámasztása érdekében ifj. Horváth János is, míg végül Klaniczay Tibor jóvoltából a korszak marxista feldolgozása megszületett. Mezey László a hajdani deákság életjelenségeit próbálta rekonstruálni az első, Magyarországon leírt *littera*-tól a *litteratura* világának meghódításáig. A legkorábbi teljesítményeket gyakorlatilag lehetővé tevő struktúrához, annak is első rétegéhez elvezető kalauz szerepe különleges feladat, melynek megoldásához különleges módszert kellett kidolgozni. A szerző hasonlattal érzékeltette eljárását: úgy dolgozott, „ahogyan a régész teszi a földből véletlenül előkerülő épületelemmel, melynek funkcionális szerepével tisztában lévén, ki tudja jelölni helyét az ismert szabályosságok szerint rekonstruálható egészben”. Így szerkesztette újra felejthetetlen fiatalkori barátunk, Csemegi József, középkori mestereink kőbefaragott álmait. Ilyen gyér és csonka töredékekkel van dolga Árpád-kori irodalmunk életre keltegetőjének is, mikor *Hungariát Európa segítségével* akarja történeti valóságában megismertetni.

Hogyan vált részesévé a magyarországi deák Európa közös (latin) kultúrájának? *Honnan* került hozzánk ez az egyetemes (klérikus) műveltség? Az új társadalmi és állami berendezkedés munkásai még a rómaiak építette utakon hozták magukkal szellemi poggyászukat Pannoniába, akár Itáliából, akár a Duna mentén, akár Bizáncból jöttek, mindenesetre egyik irányból sem a kizárólagosság jegyében, hogy ez a többféleség majd itt ötvöződjék új, életképes egységgé. Az antik örökség körét és tételeit természetesen szinte minden diszciplína képviselője másként látja. Legegyszerűbben az tesz igazságot, aki az antikvitástól érintetlenül másod-harmadkézből merített tudománnyal is beéri; ábrázolása éppen ezért megbízhatatlan és sekélyes marad. Mezey László nagy előnye az eddigi vállalkozókkal szemben az, hogy a középkori Európa egyházi intézményeinek és hagyományainak szuverén ismerője, ennek az óriási anyagnak minden esetleges visszahúzó teher-tétele nélkül. Az, amit az újabb korok kutatói „előzmények” címén, a

régebbiekéi pedig „utókor” címén általában csak közvetve ismernek, vagy értetlenül mellőznek, számára *életelelem*, evidencia. Itt van pl. mindjárt az *ars (artes)* kérdése: másként közelíti meg a nevelés- vagy művelődéstörténész, másként a klasszikus filológus stb. Mezey az antik és későantik előzmények ismeretében nem ragad meg a szűkebb egyházi nevelés gyakorlatában, hanem számon tartja a helyek és korok szerint változó világi szükségleteket és lehetőségeket is. A szónak persze semmi köze az *arctushoz*, mégis jelentett „megszorítást”, ti. fegyelmezettséget, szabályosságot, formáló készséget: „az *ars* fogalma és veje a fegyelmezett alkotás igénye” volt az antik örökség legjelentősebb darabja (14.), és a hét „szabad művészet” időnként szűkre szoruló, máskor egyetemessé táguló köre (*encyclopaedia*) nélkül nem lett volna deákos kultúra, nem bontakozhatott volna ki először latin, hovatovább anyanyelvi írásbeliség, majd irodalom. Beletartozott a római jog is, amely a neveltség (*eruditio*) részeseit az *illitteratus* barbároktól elválasztotta, és amelynél „fontosabb és rejtélyesebb probléma a római birodalom bukása utáni egész történelemben nem volt” (vö. 27, 70. j.). Goethe szívén viselte a „*honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere*” emberi igazságát, nem úgy, mint a 20. század *sine lege* romboló barbárjai.

Az örökség továbbadásáról szóló II. fejezetben Bizánc (az „új Róma”) szerepe egyenrangúnak mutatkozik a longobárd Itáliából kiinduló hatásokéval, az ottani udvari és egyházi írásbeliség kisugárzásával. A nem éppen rózsás „előzmények” tárgyalása közben találkozunk azzal a veronai püspökkel, aki papjelöltjeitől a 960-as években megkövetelte, hogy a tudományokban kellő előhaladást tanúsítsanak. Ez a püspök volt néhai költő-földijének, Catullusnak felfedezője és buzgó olvasója: M. joggal hivatkozik a Ratheriustól említett világi mesterekre, mint az antik iskolázási hagyomány örököseire. Lombardiát azonban nem annyira Róma auktorai érdekelték, mint inkább a római törvény; ennek könyveit a *bizánci* Ravennában őrizték meg, – legalábbis a nemsokára egész Európát tanító Bolognában így tudták.

A romjaiban lappangó klasszikus örökség felkarolása és újrafogalmazása a Karoling-reneszánsz történelmi tette. Mezey itt is európai távlatokban szemléli és mutatja be az összefüggéseket: a galliai latinság kapcsolatait és igényeit („*ut sint clari*”); a nyelvi barbarizmus felszámolásának gyakorlati politikai jelentőségét; a *peregrinatio Scottorum* nyomán szerte felvirágzó erudíciót, amelyen belül még a klasszicizáló Róma-kultusz játékos formalizmusáról (a constantinusi idők Curtius-féle „formális manierizmusairól”) is szó esik. A műzsai *paideia* híveit Mezey kiváltképpen megörvendezteti Alcuin klérikus tárgyfelsorolásának bővülésével (gram., rhet., dial., *musica!*) és egyáltalán a *musikos anéreszménynek* a magyar középkorban is kimutatható megjelenésével: az *ars musica* – az antik örökségben a matematika része – a quadriviumból kiválva önmagában is megáll, a szólás mesterségével is társul, a *dictatorok* zenében is tudják közölni mondanivalójukat, és talán nem

véletlen, hogy a pythagoreus számmisztika „tisza, szemérmes anyagtalanságától” a *cantus Gregorianus* „igaz éneklésének” morális tartásáig ívelő előadás éppen a nagy Gerbert – II. Szilveszter – zenei tanának említésével zárul (65.).

Ezekből a magasságokból a valóságok talajára leszállva mindenestre arról is értesülünk, hogy Nagy Károly műve a virágzást követő szét-hullás folyamán sem ment veszendőbe: európai kultúránk újbóli megalapozását a Karoling-erudíció letéteményeseinek és továbbadóinak, az Ottó-kori dóm- és monostori iskolák neveltjeinek köszönhetjük. Mezey egyháztörténeti, liturgiai és kánonjogi stb. okfejtéseinek követése nem könnyű olvasmány, de megéri a fáradságot, mert az ezredforduló iskola-rendszerének – helyenként persze fölöttébb változó – lehetőségeit az adott feudális közegben a távolabb álló csak így értheti meg. (Külön kiemeljük a magyarországi fejezetek előtti összefoglalást a 86. sk. lapokon.)

Hogyan vált *Pannonia* ezek után *Hungariává*? A könyv második felében lassan helyükre kerülnek azok a bizonyos épületelemek, amelyeknek jó részét azonban a szerzőnek kellett kiásnia, hogy az előbbieken felvázolt rendszer hálózatába illeszthetők legyenek. Mesteri ez a feltáró és restaurátori munka, ahogyan a szegényes adattörmelékekből – és Mezey László legszemélyesebb erőfeszítéseinek gyümölcseiből: a módszeresen feldolgozott kódex-fragmentumokból – varázslatos egész kerekedik. Eddig is számon tartottuk a chartres-i Fulbertnek Bonipert pécsi püspökhöz írott levelét: az ezredforduló után nem sokkal Magyarországra küldött Priscianus-kódex mintegy szimbolikus nyitánya a latinság jegyében kezdődő francia kapcsolatainknak. De Priscianusnak európai műveltségünk megalapozásában játszott szerepét Mezey nagyszerű összefoglalásának ismeretében most mégis másképp – teljesebben, hitelesebben – látjuk. Ugyanezt mondhatjuk el Cassiodorus magyarországi recepciója kapcsán a *Gellért-legendának* vagy a szent-istváni *Intelmek*nek neveléstörténeti forrásként való interpretációjáról, de ugyanígy – Boethius párizsi örökségét nyomozva – az Árpád-kori zenei emlékek egyetemes kontextusba való sorolásáról is.

Az antikvitás negyedik áthagyományozójának – a kodifikátor Justinianusnak – „befogadását” külön fejezet (*Kelet és Nyugat között*) tárgyalja. Az alcímben szereplő *Bizánc és Párizs* kellőképpen érzékelteti az ellentétes tendenciákat, de nem érzékeltetheti 12. századi történelmünk – és benne terebélyesedő irodalmunk – teljes panorámáját, különös tekintettel az investitúra-harc sajátos kivetüléseire, a hazai „Eigenkirche” problémáira, a gregoriánus egyházi reformot képviselő Citeaux és Prémontré tagjainak munkásságára. Helyzetünket jól jellemzi az a hagiográfiai tény, hogy László királyunkat, „a keresztény lovagság oszlopát”, – *római*, leányát, Piroska – Eiréné szászárnét pedig a *keleti* egyház iktatta szentjci közé, de *litteratus*ainknak hovatovább *világi* értelmiséggé való alakulása már semmiképpen sem Bizánc, hanem egyértelműen Párizs felé mutat. Ebben a fejezetben üdvözölhetjük a Mezey

Lászlótól szervezett és irányított fragmentum-kutatások legjelentősebb eredményeit, amelyek nemcsak 12–13. századi francia kapcsolatainkat, hanem általában irodalmunkat is az eddig gondoltnál sokkalta gazdagabbnak mutatják. A hálás recenzens legfeljebb a Sándor-regényről írottakat (139.) tudná kiegészíteni újabb szempontokkal és adalékokkal.

Ugyanilyen tanulságos a *Bologna vagy Párizs?* címmel jelzett problémakör is. A bolognai *studium* feltűnése nem jelentett szakítást az európai *universitasok* szülőanyjával: a kettejükhez hamarosan társuló többi „egyetem” majd együtt formálja az európai kultúra „mozgékony szellemi közösségét”, amelyhez Magyarország is próbál igazodni. Az Árpád-kor szellemi eliteje a 11. századi alapvetés óta klérikus elit volt, melynek rekonstruálásához Mályusz Elemérnek a hivatali beosztás és a magisteri cím szolgált alapul. Megbízhatónak látszó számvetés alapján az országban egyidejűleg mintegy másfélszáz előkelő klérikus működhetett, olyanok, akiknek a teológia vagy a jogtudomány terén kifejtett igyekezetét a párizsi vagy bolognai fakultás a magisteri vagy doktori címmel jutalmazta. Ilyen bázisra épült a magyarországi „deákság” viszonylag széles, a fentieknél persze alacsonyabb műveltségi szintű értelmiségi rétege, amelyre irodalmi műveltségünk továbbformálásának, kiterjedésének feladata várt. Megint csak az európai összefüggések ismerője tudja kibogozni, hogy az alsó fokon művelt *primitivae scientiae* köre a *trivium* tárgyaira terjedt, amely *után* következett a metafizika és a teológia: „a magyarországi deák a maga deákosságát Alexander de Villa Dei (Priscianus-kivonatának) és Petrus Hispanus (Dantétól is említett „Tizenkét könyvének”) ismeretével bizonyította” (185); a jogász, ill. papi utánpótlás képzése erre épült. Deák-műveltségünk tehát a lehetőleg jó latinságon és nemcsak gyakorlati, hanem elméleti zenetudáson is nyugodott, a jogász- és papképzés ismeretanyagának közvetítését pedig – egyetem híján, „szerény felsőoktatási pótmegoldásként” (193.) – a „karbéli klérikusok” (*clerici chori*) és a világi papnövédek (*procedentes*) nevelése biztosította.

Így jutunk el Mezey László kalauzolásával magyar nyelvű költészetünk kivirágzásáig (*Virágok virága*), Clairveaux-i Bernát és a párizsi St. Victor-apátság misztikájának költői megszólaltatásáig. A kötetláblékból kifejtett kódex-törédek a szellemi forrásvidék pontosabb felderítésében is jó szolgálatot tesznek. Középkori irodalmunk megismerése szempontjából csupa örvendetes *trouvaille*, amelyből azonban a klasszikusok utókorának kutatása is gyarapodik: a leuveni Mária-siralom olyan szöveggörnyezetben maradt ránk, „melyben a viktorinusok teológiai-misztikus költőjét és Horatiust egyszerre találjuk idézve” (203; vö. 1971. 369.); „a hazai deákság és Európa találkozása kellett ahhoz, hogy a misztika magyar versekben szólaljon meg”.

A szoros értelemben vett költői emlékek – himnuszok, verses zsolozsmák stb. – tárgyalása persze sajnálatosan kevés helyet (204–216.) tölt ki, melynek jó részét nem a szöveggözlés, nem is a

helyenként vitatható költőiségű (vagy hűségű) fordítás, hanem az európai összefüggések bemutatása és a magyarországi eredet bizonyítása teszi izgalmasan tanulságossá. Az eredetiek gondolatvilága és melodikus latinsága csak úgy megkapja az olvasót, mint a szerző kongeniális megjelenítő képessége. (Pl. a 211. lapon, a „*Puer igne coelici . . .*” kezdetű antifónáról, mely az égi szerelem tüzétől lángoló Imre herceget „a kor virágszimbolikájával és gót ívek módjára egybefonódó, geometriai formájú versben magasztalja”, vagy a 213. lapon: „E klérikus költészet teljesen asszimilálta a misztikát és a szimbolikát, tökéletesen beleyakozta magát a gótika virtuóz verstechnikájába, és azután megalkotta . . . a magyar Mária-siralmat.”)

Túlméretezett alap, szegényes épület – mondhatná a könyv felületes, érdektelen, értetlen olvasója. Mi inkább szükséges, végre-valahára szilárdan megvetett alapot mondunk, amely nélkül ezt a nem is olyan keveset és annál kedvesebbet, fontosat, Európához való tartozásunk dokumentumait nem lehetett volna a romok közül kimenteni és áldozatos, értő munkával illő helyére állítani. Hálásak vagyunk Mezey Lászlónak művéért, amely nem *vázlata* irodalmi műveltségünk alapvetésének, hanem hosszú időkre *alapot* marad. Bár kerülné még elő minél több ráépíteni való! Mivel attól tartunk, hogy a közeljövőben nem akad hivatott szakember, aki ezt az alapvetést egyszer majd újab-bal pótolná, viszont a *nélkülözhetetlen* mű talán már el is fogyott, a remélt új kiadásban legalább a középkori átírás szerint közölt görög szavak és kifejezések *klasszikus* normalizálását kívánatosnak véljük. (Akadémiai Kiadó, 1979).

BORZSÁK ISTVÁN

KERECSENYI DEZSŐ VÁLOGATOTT IRÁSAI*

Kerecsényi Dezső válogatott dolgozatainak kötetét régen várja már a magyar irodalomtörténet kutatóinak köre. Kiadásukról többször esett szó magánbeszélgetésekben, s Pálmai Kálmáné az érdem, hogy ennek az óhajnak eleget tett: Kerecsényi Dezső értékes írásait nem kell többé nehezen hozzáférhető folyóiratok és egyéb, lassanként megritkuló kiadványok lapjain keresgetni. Szolgálja ez a kötet a Kerecsényi által soha végre nem hajtott *szintézis*, vagy legyünk szerényebbek, *szinopszis* (együttlítás!) igényét is. Szükség van rá, mert Kerecsényi Dezső (1898–1945) jelentékeny tudós volt, s mint Pálmai Kálmán írja: „A

*A válogatás, a bevezetés és a sajtó alá rendezés Pálmai Kálmán munkája.